

1. Afkomst en begintijd van de Messias (1:1-2:23)

§1 Het belang van een stamboom

Mattheüs begint zijn evangelie met een stamboom van Jezus. Daarin onderscheidt hij zich van de andere evangeliën. De evangelist Lukas geeft pas in het derde hoofdstuk een stamboom, als overgang van de kinderjaren van Jezus naar Zijn publieke optreden als volwassene. De inzet van het evangelie naar Mattheüs weerspiegelt het belang dat men in Israël toekende aan genealogieën. Dat blijkt ook in het Oude Testament, bijvoorbeeld in 1 Kronieken 1-9, een van de belangrijkste bronnen voor het geslachtsregister van Mattheüs. Negen hoofdstukken met geslachtsregisters zijn blijkbaar essentieel voor het doel van Kronieken. In Ezra 2:62 is een opmerking te vinden waaruit blijkt hoe belangrijk de afstamming was; daar werden schriftelijke lijsten van bijgehouden. Specifiek gold dat voor de priesters na de terugkeer uit Babel, van wie, ook volgens Josephus, registers in de tempel bewaard werden. Het koningschap was voorbehouden aan een afstammeling van David. Het priesterge-slacht van de Hasmoneeën trok de zuiverheid van de davidische lijn in twijfel ten gunste van hun eigen positie om te regeren. De christelijke historicus Julius Africanus (c. 200) schrijft dat Herodes de registers van voorname Israëlitische families verbrandde om zijn positie te verstevigen.

Volgens de middeleeuwse Joodse verklaarder Rashi ging het in 1 Kronieken niet alleen om de afkomst van David en de Levieten, maar ook om de rechtmatige plaats van Israël te midden van de volken. De geschiedenis van Israël komt niet uit de lucht vallen, maar is via elke generatie terug te voeren op Gods verkiezende handelen. De geslachtsregisters in de Bijbel gaan terug op schriftelijke en mondelinge overlevering. De lijsten richten zich op het aantonen van verbanden en laten veel familieleden buiten beschouwing. Ook worden meermalen geslachten overgeslagen.¹ Mattheüs wil in zijn geschrift aantonen dat Jezus de Messias is, en daarvoor is het nodig te laten zien dat Hij afstamt van Abraham en van David (zie Inleiding, par. 2.7). Er zijn in de loop van de geschiedenis tientallen personen geweest die zich als een messias gepresenteerd hebben (vgl. Hand. 5:36-37; Bar Kochba, gedood in 135 n.Chr.), maar alleen Jezus voldoet aan alle voorwaarden uit de Tenach.

Het geslachtsregister van Jezus de Messias (1:1-17)

Het hoofdstuk begint met *biblos geneleos*, ‘boek (of: boekrol) van het geslacht’. Deze uitdrukking is in de Septuaginta de vertaling van *sefer toledoot* (Gen. 5:1). Het boek Genesis bevat elf keer de uitdrukking *toledoot* en daarmee ontstaat een indeling van de geschiedenis van de schepping tot aan het ontstaan van de twaalf stammen van Israël.² In Genesis 2:4 gaat het over de verdere geschiedenis van de aarde. De uitdrukking heeft

1. Vgl. SBOT 5, Excurs 3, ‘De functie van geslachtsregisters in de Bijbel’.

2. Koorevaar en Paul (red.), *Theologie van het Oude Testament*, 65-68.

daarna steeds betrekking op iemands nakomelingen en hun geschiedenis (bijv. 37:2). In Genesis 5 staat de eerste stamboom, van Adam ('de mens') tot aan Noach.

Omdat de uitdrukking hier aan het begin van het evangelie staat, zal het een opschrift zijn over het gehele boek, en niet slechts een introductie van een afstammingslijst. Daarom valt er veel voor te zeggen te vertalen: 'Boek van de geschiedenis van Jezus Christus'.³ Veel geschriften in de oudheid bevatten een *incipit* (Latijn voor 'het begint'), een korte introductie die de inhoud van het boek samenvat (bijv. Nah. 1:1; Tob. 1:1; Bar. 1:1-2; Openb. 1:1). Dat lijkt ook hier het geval te zijn.⁴ Een argument is dat het woord *biblos* gewoonlijk een boek aanduidt met de omvang van een papyrusrol, terwijl voor een kleiner document *biblios* gebruikt wordt. Ook is sprake van *genesis*, 'wording', niet van *genealogia*, 'geslachtsregister'. Het woord *genesis* is mogelijk ook een verwijzing naar de titel van het eerste Bijbelboek in de Septuaginta, zodat ook op deze wijze er sprake is van een nieuw begin.

Het is overigens opmerkelijk dat Mattheüs niet begint met het woord 'Evangelie', zoals Markus dat doet, terwijl hij het later wel gebruikt (4:23; 9:35; 24:14; 26:13).⁵

De introductie geeft aan dat Jezus de Messias is, de Zoon van David en de Zoon van Abraham. Met deze belangrijke omschrijving wordt het doel van Zijn leven aangeduid.

§2 Jezus de Messias

De eerste titel die Mattheüs voor Jezus gebruikt is 'Christus' of 'Messias' (1:1,16-18 en 2:4).

In onze vertalingen wordt meestal 'Christus' gebruikt. Dat is geen eigennaam, maar de Griekse weergave van de titel 'Gezalfde'. Daarmee wordt verwezen naar de zalving van koningen in Israël. In de loop van de geschiedenis van Israël groeit de verwachting van een toekomstige Gezalfde, de Messias.⁶ De zalving verwijst naar de koninklijke afkomst. Daarom is er een grote samenhang met de aanduiding 'Zoon van David' (zie hieronder).

In het geslachtsregister in hoofdstuk 1 komt naar voren dat Jezus deze Gezalfde is. Latere vermeldingen staan in 11:2; 16:16,20; 24:5; 26:63,68; 27:17,22. Uit de belijdenis van Petrus blijkt hoe belangrijk deze aanduiding is (16:16).

§3 Jezus de Zoon van David

Mattheüs vermeldt de titel 'Zoon van David' direct aan het begin van zijn evangelie en daarna volgen nog acht vermeldingen (1:1,20; 9:27; 12:23; 15:22; 20:30-31; 21:9,15). Alleen in 1:20 wordt Jozef bedoeld, de andere keren zijn aanduidingen van Jezus. Er zijn veel verbindingen van Jezus met David, bijvoorbeeld door de geboorte in Bethlehem (2:1-6). In 12:1-8 verdedigt Jezus het handelen van de discipelen met een beroep op David.

3. Maier, *Matthäus*, 48-54.

4. Davies en Allison, *Matthew*, 1:149-156 en Quarles, *Matthew*, 105-106.

5. Dit is een argument tegen de afhankelijkheid van het werk van Mattheüs van dat van Markus. Vgl. Inleiding, par. 2.4 en 2.6. Zie ook Maier, *Matthäus*, 47-48.

6. Vgl. SBOT 12, Excurs 4, 'De Messiasverwachting in het Oude Testament'.

God beloofde aan David dat zijn nageslacht zou blijven regeren (2 Sam. 7:5-29; Ps. 89:4-5,30,37). In het verlengde hiervan kreeg de Messias de titel 'Zoon van David'. De profeten in Israël spraken over de Messias als een nieuwe David (bijv. Jer. 30:8-9; Ez. 37:24-25; Hos. 3:5). De genoemde belofte aan het huis van David klinkt door in een tekst uit de Dode Zeerollen: 'Hij is de tak (of: spruit) van David (vgl. Jer. 23:5) die zal opstaan met de uitlegger van de Thora in Sion in de laatste dagen, zoals geschreven is: Ik wil oprichten de vervallen tent (of: hut) van David (Am. 9:11). Dat is te zeggen de vervallen tent van David is hij die zal verrijzen om Israël te redden' (4Q174).

Ook de volgende verklaring van Genesis 49:10 over de scepter van Juda is relevant: 'Terwijl Israël de heerschappij heeft, zal er niet iemand afgesneden worden die op de troon van David zit. Want 'de staf' is het verbond van het koningschap en de duizenden van Israël zijn 'de standaarden'. Totdat de Messias van de gerechtigheid komt, de loot van David' (4Q252, fragment 5).

De farizeeën erkenden dat de Messias van David afstamt (22:41-42).

De titel komt ook voor in de Psalmen van Salomo (uit de eerste eeuw v.Chr.): 'Zie, Heer, en doe hun koning voor hen opstaan, de Zoon van David, om over Uw dienaar Israël te regeren in de tijd die aan U bekend is, o God' (Ps. Sal. 17:21).⁷

Paulus was ervan overtuigd dat Jezus een afstammeling was van David, namelijk 'uit het zaad van David naar het vlees' (Rom. 1:3; vgl. 2 Tim. 2:8). Jezus heeft de mensen die hem als 'Zoon van David' aanspraken niet gecorrigeerd en daarmee hun zienswijze bevestigd. In het boek Openbaring verklaart Hij: 'Ik ben de Wortel en het Nageslacht van David' (Openb. 22:16).

Deze uitspraken wijzen op een natuurlijke afstamming, niet slechts op adoptie door Jozef uit het huis van David. Het is daarom waarschijnlijk dat ook Maria tot het huis van David behoorde (zie ook de belofte in Luk. 1:30-33). Toch was zij familie van Elizabet uit het huis van Aäron van de stam Levi (Luk. 1:5). Hoewel veel vertalingen het woord 'nicht' gebruiken om de relatie tussen beide vrouwen te beschrijven (Luk. 1:36) is het Griekse *sungenesis* ruimer: familielid (zo terecht NBV). Elizabet was veel ouder dan Maria, en het is mogelijk dat Elizabet een zuster van een grootmoeder van Maria was. In ieder geval woonde Elizabet in een plaats in Juda (Luk. 1:39). Het is onzeker of de stamboom in Lukas 3 betrekking heeft op Maria.⁸ Ongeacht de uitleg daarvan kan Maria tot het huis van David behoord hebben, zodat Jezus ook op deze wijze afstamde van David.⁹ Wanneer beide genealogieën betrekking hebben op Jozef is het mogelijk dat Mattheüs 1 een lijst geeft van hen die door afstamming recht hadden op de koningskroon, terwijl Lukas 3 de biologische verwantschap vermeldt.¹⁰

7. Charlesworth, *Pseudepigrapha*, 2:667.

8. Lastig is dan wel dat Luk. 3:23 de draad oppakt bij Jozef, niet bij Maria. Carson, *Matthew*, 63-65, en anderen verdedigen de visie dat de verschillen tussen Mattheüs 1 en Lukas 3 terug te voeren zijn op leviraatshuwelijken; in dat geval betreffen beide weergaven de familie van Jozef. Blomberg meent dat Lukas de genealogie van Maria geeft; *Historical Reliability*, 57-60.

9. Vgl. Shanks, 'How Mary Was Related to David and Elizabeth'.

10. Reeds Calvin stond deze uitleg voor (in zijn *Harmonie van de evangeliën*). Zie ook Carter, 'Tracing the sceptre – opposing views on the genealogies of Jesus'.

Jezus is de zoon van David en zoon van Abraham. De lijn begint bij Abraham (vs. 2), de stamvader van Israël, die uit zijn land, uit zijn familie en uit het huis van zijn vader geroepen werd om op weg te gaan naar het Beloofde Land. Deze Abraham kreeg de belofte dat hij tot zegen van de andere volken zou zijn (Gen. 12:3). Jezus stamt van hem af, deelt in de beloften aan de stamvader en zal ze ook verwerkelijken.

De weergave sluit aan bij de geschiedenis die in de Tenach beschreven staat: Abraham – Izak – Jakob – Juda ‘en zijn broers’. Die toevoeging ‘broers’ is van belang omdat tot dan toe de *toledoot* in Genesis slechts betrekking hadden op één nakomeling. Bij Jakob gaat de geschiedenis verder met twaalf zoons. Van hen krijgt Juda speciale beloften (Gen. 49:8-12). Hij heeft twee zoons, maar de geslachtslijn die hier door Mattheüs gepresenteerd wordt, loopt via Perez, Hezron, Aram, Aminadab, Nahesson, Salmon naar de ons meer bekende Boaz. Daarna volgen Obed, Isai en David. Bij David staat twee keer ‘de koning’ (vs. 6). Dat is een belangrijke typering als de ideale koning. Dit gebeurt hier met het oog op de Messias. De volgende personen in het geslachtsregister waren ook koning, maar bij hen ontbreekt deze aanduiding.

Na David volgen Salomo, Rehabeam, Abia, Asa, Josafat, Joram, Uzzia, Jotham, Achaz, Hizkia, Manasse, Amon en Josia. Daarna worden Jechonia en zijn broers genoemd, en de periode waarin zij leefden: de Babylonische ballingschap. De broers zullen genoemd zijn omdat diverse nakomelingen van Josia koning werden. Na Jechonia (ook wel Jojachin en Chonia genoemd), die elf jaar voor de Babylonische ballingschap weggevoerd werd, regeerde zijn oom Zedekia (2 Kon. 24). Zoals Jeremia geprofeteerd had, mocht Jojachin geen koning blijven (Jer. 22:30). Hij wordt ‘kinderloos’ genoemd omdat geen nakomelingen op de troon van David zullen zitten, terwijl hetzelfde vers aangeeft dat hij nageslacht heeft.

De generaties tot aan de tijd rond de ballingschap zijn terug te vinden in 1 Kronieken 2 en 3, al laat Mattheüs enige generaties weg. Na Ahazia (Uzzia) worden drie koningen overgeslagen: Joas, Amasia en Azaria (3:12). Ook is Jechonia een kleinzoon van Josia, terwijl hij hier ‘zoon’ genoemd wordt.

De genealogie na de Babylonische ballingschap is als volgt: Jechonia, Sealthiël, Zerubabel, Abihud, Eljakim, Azor, Zadok, Achim, Eliud, Eleazar, Matthan, Jakob en Jozef. De eerste namen zijn bekend vanuit de Bijbel, maar het vervolg is voor ons niet te achterhalen.¹¹ We moeten echter beseffen dat veel Joodse families hun geslachtsregister zorgvuldig bijhielden, zodat Mattheüs die geraadpleegd kan hebben.

In de genealogie worden vier vrouwen genoemd. Als eerste Tamar (bij Juda in vs. 3). Waarschijnlijk was ze een Kanaänitische vrouw. In een situatie van overspel verwekte Juda bij haar Perez en Zerah, een tweeling (Gen. 38). Bij Salmon wordt Rachab genoemd (vs. 5). Daarmee lijkt de vrouw uit Jericho in de tijd van Jozua bedoeld te worden (Joz. 2 en 6), al zijn er enige eeuwen te overbruggen voordat Isai en David leefden.¹² Volgens

11. De verschillen met het geslachtsregister in Lukas 3 blijven hier buiten beschouwing.

12. Het is aannemelijk dat in de genealogie in Ruth 4:18-22 namen overgeslagen zijn.

een latere traditie in de Talmoed (b. Megillah 14b) trouwde Rachab met Jozua nadat zij Joods was geworden en kwamen er acht profeten in latere generaties uit haar voort. Mogelijk dat die speciale aandacht voor Rachab ook al in de eerste eeuw aanwezig was. De derde vrouw is Ruth. Als Moabitische trouwde zij met Boaz (vs. 5). Zij behoorde dus tot een volk waarvoor het volgens de Thora tot in het tiende geslacht verboden was in de gemeente van de Heere te komen (Deut. 23:3-6). In de rabbijnse traditie wordt deze bepaling zo uitgelegd dat Joodse vrouwen niet met Ammonitische en Moabitische mannen mogen trouwen, omdat de wet de mannelijke vorm Ammoniet en Moabiet gebruikt. Joodse mannen mogen echter wel trouwen met vrouwen van die volken, zoals Boaz met Ruth (m. Yevamot 8:3).

De vierde vrouw is Bathseba, al wordt haar naam niet genoemd. Er staat: 'David, de koning, verwekte Salomo bij haar die de vrouw van Uria was' (vs. 6). Uria was een Hethiet (2 Sam. 11:3), maar het is onduidelijk of zijn vrouw dat ook was. Omdat Uria de God van Israël belijdt, is het ook mogelijk dat hij met een Israëlitische vrouw getrouwd is; haar vader Eliam was waarschijnlijk een van de helden van David, en een zoon van Achitofel (2 Sam. 23:34).¹³ Door haar huwelijk met een Hethiet kan zij beschouwd zijn als een buitenlandse.

Het was ongebruikelijk dat vrouwen in een Joodse geslachtslijst vermeld werden. Het is hier bovendien opvallend dat veel vooraanstaande vrouwen gepasseerd worden, zoals Sara, Rebekka en Lea. De verklaring hiervan gaat in drie richtingen: de niet-Israëlitische vrouwen wijzen vooruit naar de toekomst waarin de volken mogen delen in de verlossing van de Messias. Dit sluit aan bij het slot van het evangelie: de verkondiging aan alle volken (28:19). Een bezwaar is wel dat de buitenlandse afkomst bij geen van deze vrouwen vermeld wordt. Bovendien beschrijft Mattheüs Jezus vooral als Messias voor Israël. De tweede benadering is dat deze vrouwen onrecht hebben ervaren en dat zij streefden naar gerechtigheid. De derde mogelijkheid is dat er bij deze vrouwen onregelmatigheden zijn te constateren: de ene keer overspel, de andere keer een buitenlandse afkomst. Dan ligt de nadruk meer op Gods wonderlijke gang door de geschiedenis om op Zijn wijze de Messias geboren te laten worden. Dat past bij de geboorte van Jezus, die immers ook op een ongebruikelijke manier geboren is.

De vijfde vrouw die genoemd wordt, en van wie in een latere polemiëk¹⁴ de reputatie betwijfeld wordt, is Maria. Haar Hebreeuwse naam is Mirjam (sommige handschriften hebben de Griekse transliteratie Mariam). Ze wordt voor het eerst genoemd in vers 16. Mattheüs noemt Jozef 'de man van Maria', terwijl de omgekeerde benaming gebruikelijker is: Maria, de vrouw van Jozef. De typering 'man van' wijst op een officieel huwelijk, zie uitleg vers 18. De formulering wijkt af van de eerdere vermeldingen van vrouwen in de lijst. De auteur benadrukt zo dat Jezus uit Maria geboren is, maar dat Jozef niet de verwekker is. Maria is de moeder van Jezus, die Messias genoemd wordt. Het geslachtsregister van Jozef is daarmee niet overbodig. Op het beslissende moment wordt de lijn van

13. Vgl. b. Sanhedrin 69b en 101b. Hier ligt mogelijk een van de oorzaken van de haat van Achitofel tegen David.

14. Origenes, *Contra Celsum*, vermeldt het kwade gerucht dat ook in latere Joodse polemieken (o.a. in het middeleeuwse geschrift *Sefer Josippon*) terugkomt, dat Maria zwanger zou zijn geweest van een Romeinse soldaat genaamd Panthera (of in sommige bronnen Pandera). Mogelijk is deze naam ontstaan als een meta-thesis van *parthenos* 'maagd'.

het menselijke verwekken uitgeschakeld, terwijl de juridische afkomst nog steeds die van David is, omdat voor de wet Jozef de vader is. Ongeacht haar eigen afstamming behoorde Maria door haar huwelijk tot de stam van David.¹⁵

In onze vertalingen staat in de eerste 16 verzen 39 keer 'verwekte' (*egennèsen*) en daarna volgt de passieve vorm 'geboren is' of 'werd verwekt' (*egennèthè*). De vertaling 'verwekt' doet denken aan het levensbegin in de moederschoot, terwijl negen maanden later de geboorte plaatsvindt. Op grond van het Hebreeuwse werkwoord *yala*d is het waarschijnlijk dat steeds het moment van geboorte bedoeld wordt (ook in Gen. 5). De betekenis is 'deed geboren worden' of 'werd vader van'.¹⁶ Wanneer de geboorte bedoeld is, wordt Psalm 2:7 begrijpelijker, want het moment van het koningschap breekt al aan; er gaat geen periode tussen verwekken en geboorte aan vooraf.

Voordat de evangelist nader op de geboorte ingaat, vat hij samen dat er veertien geslachten zijn van Abraham tot David, eveneens van David tot de Babylonische ballingschap (vs. 17). Toch zijn er slechts 41 namen. Om te komen tot 3 keer 14 geslachten wordt de naam van David twee keer geteld: in de eerste groep als laatste en in de tweede groep als eerste.¹⁷ Er zijn ook uitleggers die menen dat Jechonia twee keer geteld wordt,¹⁸ maar vers 17 noemt David tweemaal. Jechonia is de eerste van de derde groep, Jozef is nummer dertien en Jezus nummer veertien. In combinatie met de weglatingen van namen komt een dergelijke benadering bij ons gekunsteld over, maar de evangelist wil hiermee een boodschap overdragen.

In het boek Jubileeën (waarschijnlijk ontstaan halverwege de 2e eeuw v.Chr.) is een vergelijkbare goddelijke orde van geslachten en getallen in de geschiedenis waarneembaar. Misschien speelt ook de getalswaarde van de naam David een rol. In de gematria van het Hebreeuwse alfabet heeft de *dalet* de getalswaarde vier en de *waw* de getalswaarde zes ($4 + 6 + 4 = 14$).¹⁹ Het is opmerkelijk dat de getalswaarde van het Hebreeuwse woord Messias 42 is ($21 + 13 + 8$).²⁰ Dit zijn gebruiken die alleen Joodse lezers hebben kunnen begrijpen.

Mattheüs onderscheidt drie fasen in de voorgeschiedenis van Jezus: de fase van Abraham tot David de koning, van David tot de ballingschap, en van de ballingschap tot de Messias, samenvattend te typeren als roeping, koningschap, lijden en bevrijding. Jezus is dus ook als de zoon van David en als zoon van Abraham één met de geschiedenis van Israël.

15. Maier, *Matthäus*, 71.

16. Hamilton, *Genesis*, 255; Saxton, 'Who was born when Enos was 90?', 195-196. De Naardense Bijbelvertaling kiest voor: 'laat geboren worden'.

17. Carlson, 'The Davidic Key for Counting the Generations in Matthew 1:17'.

18. Zo SBNT en Maier, *Matthäus*, 65.

19. Zie de Inleiding over de Joodse doelgroep van het evangelie.

20. Bryan, 'Onomastics and Numerical Composition in the Genealogy of Matthew'.

§4 Joodse huwelijksgebruiken

Om te begrijpen hoe de relatie tussen Jozef en Maria was, en hoe Jezus een plaats heeft gekregen in het geslachtsregister, is het van belang de huwelijksgebruiken te kennen.²¹ In de oudheid was een huwelijk vooral een regeling tussen twee families, terwijl bij ons de individuele keuzes centraal zijn komen te staan.

Een Joodse dochter werd uitgehuwelijkt wanneer zij ongeveer 12 jaar was. Het huwelijk werd voltrokken op de leeftijd tussen de 12 en 17 jaar. De jongens waren ongeveer even oud, al raadt de Misjna de leeftijd van 18 jaar aan (m. Pirkei Avot 5:21). In veel gevallen trouwde men binnen de familie. Daarom is het aannemelijk dat Jozef en Maria reeds familie van elkaar waren.

Wanneer binnen het Jodendom twee families een huwelijk regelden, werd een *ketoeba* opgesteld, een contract tussen de vader van de bruid, de bruidegom en enige getuigen (vgl. Tobit 7:13 en 2 Kor. 11:2). Een voorbeeld van zo'n *ketoeba* is teruggevonden in het archief van Babatha (begin 2e eeuw).²²

Het was geen gewoonte dat de bruid tekende. Het gebruik van een *ketoeba* werd ingesteld in de eerste eeuw v.Chr., met name onder invloed van Simeon ben She-tach, leider van het Sanhedrin.²³ De ondertekenaars beschermden de belangen van de bruid. In dit document stonden de bezittingen die de bruid meebracht in haar huwelijk, de bruidsschat van haar vader, en het bedrag dat de bruidegom moest betalen aan zijn schoonvader (*mohar*, vgl. Ex. 22:16-17). Bij de voltrekking van het huwelijk kreeg de bruidegom dit bedrag meestal terug, maar in geval van scheiding moest hij het opnieuw betalen en ook alle bezittingen van de vrouw teruggeven (behalve als zijn vrouw schuldig was aan overspel). Het betekende dat de *ketoeba* economische bescherming bood aan de vrouw.

In het Nederlands schieten de termen 'verloving' en 'ondertrouw' tekort om de status te beschrijven. 'Ondertrouw' komt het meest in de buurt, maar de Joodse regeling had rechtskracht en er was een scheidbrief nodig om de overeenkomst te ontbinden (vgl. Deut. 24:1-4). Daarom is de vertaling 'uitgehuwelijkt' (NBV21) beter.²⁴ Het is aannemelijk dat Jozef een dergelijke overeenkomst met de ouders van Maria had. De tweede fase was de *choeppa*, de voltrekking van het huwelijk (ook wel *nissoe'in* genoemd). Er kon geruime tijd verstrijken tussen de *ketoeba* en de *choeppa*, vanwege de jonge leeftijd van de bruid of vanwege de periode die de bruidegom nodig had om het geld bijeen te brengen.

Het huwelijksfeest wordt genoemd in de gelijkenis van de tien meisjes (25:1-13) en Jezus was aanwezig op een huwelijksfeest in Kana (Joh. 2:1-11).

Bij de seksuele voltrekking van het huwelijk was het van belang dat de bruid maagd was (Deut. 22:13-21). Wanneer een bruid zwanger werd na de ondertekening van de *ketoeba*, voor de officiële *choeppa*, werd aangenomen dat de bruidegom de vader was. Het gevolg was dat er geen *choeppa* meer gehouden werd. Dit was de positie van Maria en Jozef.

21. Billington, 'The Christmas Story and Jewish Ketubbah Marriage'. Voor de twee fasen in de huwelijksvoltrekking (de eerste *kiddoeshien* of *eroesien*, de tweede *nissoe'in* of *choeppa*), zie 'Marriage' in EJ2, 13:565-566.

22. <https://en.wikipedia.org/wiki/Babatha>

23. Fiensy, 'Wedding Bells in Galilee?'

24. Voor de status van de overeenkomst, zie Philo, *De specialibus legibus* 3.72 en Josephus, *Tegen Apion*, 2.201.

Jozef was van plan privé van Maria te scheiden, dat wil zeggen haar persoonlijk een *get* (scheidbrief) te overhandigen. Hij wilde dit niet publiekelijk voor de rechtbank doen. Wanneer hij dat wel deed, moest hij haar beschuldigen van overspel, en kon zij gedood worden.²⁵ Bij een private scheiding moest hij het kind erkennen en de bruidsschat, vastgelegd in de overeenkomst, terugbetalen. In deze tijd was er namelijk onder invloed van de school van Hillel een eenvoudige manier om te scheiden, zonder rechtszaak en zonder bewijzen door getuigen.

Bij grote financiële belangen kon het wenselijk zijn een rechtbank in te schakelen, maar dit was dus niet nodig.²⁶

Volgens de *ketoeba*-afspraken was Jezus de wettige zoon van Jozef. Een kind dat na de ondertekening van een *ketoeba* werd geboren, werd beschouwd als een wettige zoon of dochter van de echtgenoot, tenzij de echtgenoot dit ontkende en zijn vrouw publiekelijk beschuldigde van overspel.

Het was alleen in een *ketoeba*-huwelijk dat Maria zowel een wettige echtgenote als een maagd kon zijn. Daarom kan tijdens de genoemde periode Jozef 'haar man' genoemd worden (vs. 19) en kan de engel spreken over 'Maria, uw/jouw vrouw' (vs. 20). Vanwege de wettelijke status geeft de engel geen opdracht Maria tot vrouw te nemen, maar hoeft Jozef niet bevreesd te zijn Maria, die reeds zijn vrouw is, tot zich te nemen (vs. 20; vgl. vs. 24). Daarom kunnen zij ook samen op reis naar Bethlehem.

Jozef, uit het huis van David, aanvaardt Jezus als zijn zoon (1:18-25)

Na het geslachtsregister richt Mattheüs zich op de geboorte. Van die (in het Grieks staat een lidwoord) Jezus, de Messias, was de geboorte als volgt (vs. 18). Door het woord *genesis* is er een verbinding met vers 1. Maria – hier met nadruk gezegd: Zijn moeder – was met een *ketoeba*-overeenkomst gehuwd met Jozef.

Maria, die waarschijnlijk nog maar 12 tot 17 jaar was (zie boven), blijkt zwanger te zijn uit de Heilige Geest (vgl. Luk. 1:35). Dit is de Geest van God, die in de Tenach twee keer 'Heilige Geest' genoemd wordt (Ps. 51:13 en Jes. 63:10-11). De aanduiding 'Geest van God' komt veel vaker voor. De Geest kan mensen toerusten voor allerlei taken,²⁷ maar hier wordt een unieke gebeurtenis vermeld. De oorsprong van het kind Jezus is van fundamenteel belang, want zo kan Hij Zijn volk zalig maken, aldus de engel (zie vs. 21).

Jozef wordt hier beschreven als 'haar man' en als een rechtvaardige, een *tsaddiek* (vs. 19). Een *tsaddiek* is iemand die God dient en de *mitswot* (geboden) van de Thora onderhoudt. De evangelist karakteriseert Jozef met 'rechtvaardigheid', een thema dat veelvuldig zal terugkeren (o.a. Matth. 3:15; 5:6,10,20; 6:33).

Jozef is van plan zijn vrouw Maria een private scheidbrief te geven en de bijkomende verplichtingen na te komen. De vertaling 'onopgemerkt verlaten' is onjuist, omdat in een dorpsgemeenschap dit uiteraard opgemerkt zou worden.

25. Vgl. ook de Tempelrol in Qumran: 11Q19 LXVI. De vroegrabbinse traditie legt overigens de bewijslast helemaal bij de man, die daarvoor ook nog getuigen mee moet brengen, waardoor de vrouw in de praktijk in verreweg de meeste gevallen vrijuit gaat.

26. Instone-Brewer, *Divorce and Remarriage in the Bible*, 115-116.

27. Paul, 'Werkingen van de Geest in het Oude Testament'.

De reden voor de scheidbrief is de zwangerschap van Maria. De vraag is hoe Jozef hier achter is gekomen. De gangbare uitleg is dat de familie van Maria en Jozef na verloop van maanden de zwangerschap opmerkte en overspel vermoedde. In dat geval is het wel vreemd dat Maria niets gezegd heeft tegen Jozef en haar ouders over de boodschap van de engel (Luk. 1:26-38), terwijl ze wel daarover gesproken en gezongen heeft bij Elizabet (Luk. 1:39-56). Ook staat hier dat Maria zwanger bleek te zijn uit de Heilige Geest (vs. 18). Omdat het twijfelachtig is of de zwangerschap waargenomen kon worden door andere mensen en omdat het werk van de Heilige Geest genoemd wordt, ligt het voor de hand te denken dat Maria hierover gesproken heeft. In deze omstandigheden is het begrijpelijk dat Jozef de consequentie trekt en meent dat een gewoon huwelijk niet meer mogelijk is. Hij wil haar vrijgeven voor de zwangerschap uit de Heilige Geest door haar zonder een rechtszitting een scheidbrief te geven. Jozef geeft Maria dan de vrijheid van een niet meer gehuwde. Het is een ongebruikelijke stap, waarbij hij in het nadeel is en waarbij Maria haar heilige taak kan vervullen.²⁸

In deze omstandigheden (wanneer wordt niet verteld) verschijnt een engel in een droom aan Jozef (vs. 20). Engelen zijn hemelse boodschappers die eventueel in mensengedaante kunnen verschijnen (Gen. 16:7-13; 18:2,22; 19:1-13). Dromen hebben vaak een natuurlijke oorzaak, maar God kan ze ook gebruiken om een boodschap bekend te maken (Gen. 37:5-9; Dan. 2; Matth. 2).²⁹

De engel spreekt Jozef aan als 'zoon van David', wat in het verband herinnert aan het genoemde geslachtsregister. Jozef hoeft 'niet bevreesd' te zijn. Engelen gebruiken vaak die uitdrukking, maar hier misschien ook in verband met de bijzondere gebeurtenissen. Deze aanspraak toont dan de schroom van Jozef. Daarentegen zou een uitspraak als 'wees niet verontwaardigd' passen bij vermoed overspel. De engel noemt Maria de vrouw van Jozef op grond van de officiële verbintenis die er al is. 'Wat in haar ontvangen is' verwijst naar het werk van de Heilige Geest.

Jozef zal als wettige vader (terwijl hij niet de biologische vader is) zijn zoon een naam mogen geven (vs. 21). De engel vermeldt deze naam: Jezus. Al eerder heeft Maria diezelfde naam te horen gekregen (Luk. 1:31). 'Jezus' is onze weergave van het Griekse *Jesous*. De Hebreeuwse vorm is *Jesjoea* of *Jehosjoea* (Num. 13:16; Hos.1:1; Zach. 3:1). De naam kwam veel voor. Onder de 99 meest populaire namen van mannelijke Joden voor het jaar 200 is de naam Jezus de zesde (na Simon, Jozef, Lazarus, Judas en Johannes), waarschijnlijk vooral vanwege de herinnering aan Jozua, de opvolger van Mozes.³⁰

In de latere Joodse traditie wordt de Zoon van Maria vaak *Jesjoe* genoemd.³¹ De betekenis van de oorspronkelijke naam is: JHWH redt. Die redding komt in de geschiedenis van Israël op allerlei manieren aan de orde, maar hier ligt de nadruk op de verlossing van zonden. Dat betreft vergeving en bevrijding (9:6; 20:28; 26:28). Die verlossing is nodig om te leven tot Gods eer en Zijn zegen te ervaren (Ps. 130:8; Jer. 31:31-23; Luk. 22:20). Die

28. Van Bruggen, *Matteüs*, 35.

29. Vgl. Paul en Hoek, *Een stem uit de hemel*, hoofdstuk 3 over engelen en hoofdstuk 6 over dromen.

30. De statistiek is samengesteld door Tal Ilan. Geciteerd in Schnabel, *Jesus in Jerusalem*, 14. Josephus noemt 19 verschillende personen met deze naam. Diverse handschriften vermelden in Matth. 27:16-17 dat Barabbas ook zo heette: Jezus Barabbas (zie ook NBV21).

31. Hoewel velen een polemieek vermoeden, is het mogelijk dat de vorm Jesjoe eenvoudigweg ontstaan is omdat in het Galilese dialect de letter *ayin* niet hoorbaar was. Zie Stern, *Jewish New Testament Commentary*, 4-5.

verlossing is voor 'Zijn volk', namelijk Israël. Dit is het deel van het volk dat luistert naar Jezus' boodschap (vgl. 4:17; 5:21-23).

Toch zijn er ook aanwijzingen dat in de richting van openlijke heerschappij gedacht mag worden. Jezus is de Zoon van David, die in het geslachtsregister nadrukkelijk 'koning' genoemd wordt. Ook is de Babylonische ballingschap (zie vs. 11-12) een insnijding in de geschiedenis. Jezus is de Koning van de Joden (2:2; 27:37). Het werkwoord *sōizō* wijst op verlossing die ook consequenties heeft in uiterlijke zin, bijvoorbeeld in lichamelijke genezing. Micha voorzag dat de Messias Zijn volk zal weiden (2:6). Net als in Ezechiël 34-37 gaat vergeving vooraf aan het volksherstel. Jezus' eerste komst is gericht op vergeving, maar bij Zijn terugkomst zal Hij op de troon zitten en zullen ook andere aspecten gerealiseerd worden (19:28; 23:39; 26:29).³²

Hierna volgt een 'vervullingscitaat' met een verwijzing naar een profeet (vs. 22). Het is mogelijk dat de engel deze woorden gesproken heeft, maar waarschijnlijker is dat Mattheüs aan het woord is. Hij geeft immers veel van zulke citaten in zijn evangelie. Bovendien zal het kind de naam Jezus krijgen, en niet de naam Immanuël.

§5 Vervullen

Mattheüs gebruikt ruim vijftig citaten uit de Tenach, veel meer dan de andere evangelisten doen.

De relatie wordt vaak aangegeven met het woord 'vervullen'.³³ In Jezus komen allerlei oudtestamentische verwachtingen en profetieën tot uiting. Meermalen is een gedeeltelijke vervulling bedoeld of een toespeling (volgens de Joodse methoden van uitleg). Er zijn allerlei parallellen tussen de levensgang van Jezus en de geschiedenis van het volk Israël. Mattheüs herkent de levensweg van Jezus in de Tenach. Vervullen betekent ook 'op hoger niveau brengen' en 'dichter bij de uiteindelijke realisering brengen'. Het gaat lang niet altijd over een vroegere voorzegging die uitkomt; dat blijkt bijvoorbeeld uit de manier waarop in het volgende hoofdstuk sprake is van het roepen van Israël uit Egypte (2:15).

Veel citaten worden ingeleid met de woorden 'Opdat vervuld zou worden'. Dit is de vertaling van een Hebreeuwse technische term (*leqayyem* of *lehaqim*) om te verwijzen naar een tekst uit de Schrift.³⁴ Mattheüs gebruikt de vervullingsformule (met enige variaties) elf keer: 1:22-23; 2:15,17-18,23; 4:14-16; 8:17; 12:17-21; 13:35; 21:4-5; 26:56 en 27:9. Steeds weer blijkt dat God de gebeurtenissen leidt. Soms staat er ook dat zaken 'moeten' gebeuren (16:21; 17:10; 24:6; 26:54).

NBV21 combineert die uitspraken en voegt bij de vervullingsformule het woordje 'moest' toe. Dat heeft als nadeel dat hierdoor de indruk gewekt wordt dat de citaten voorzeggingen zijn.

32. Baxter, 'Missing Matthew's Political Messiah' en Piotrowski, 'I Will Save My People from Their Sins'.

33. Dit geldt in het bijzonder de 'vervullingscitaten'. Deze citaten worden soms aangeduid met de Duitse term *Reflexionszitat*. Door middel van zo'n citaat reflecteert de evangelist op een gebeurtenis of op de verkondiging.

34. Zie Inleiding, par. 3.1.

Naast deze speciale formule zijn er andere verwijzingen, zoals in 13:14 naar een profetie van Jesaja. Meermalen zijn er toespelingen op het boek Daniël, zoals in het gebruik van de titel 'Mensenzoon' (zie §25). Er zijn ook relaties tussen Jezus' lijden en de woorden in Psalm 22 en Jesaja 53.

Ook is van belang dat Jezus niet gekomen is om de Thora te ontbinden, maar om die te vervullen (5:17).³⁵ De geschiedenis van Israël laat zien dat er veel zaken niet goed zijn gegaan (ongehoorzaamheid aan de Thora, met ballingschap als gevolg), maar Jezus is gekomen om in gehoorzaamheid aan de Vader te leven. De vervulling houdt ook in dat Jezus gebeurtenissen uit de geschiedenis van Israël in positieve zin herhaalt en de beloofde heilrijke toekomst mogelijk maakt.³⁶

Het citaat is genomen uit Jesaja 7 en verwijst naar een geboorte (vs. 23). De profeet Jesaja kondigde koning Achaz aan dat een jonge vrouw een kind zal krijgen en hem – tegen alle schijn van het tegendeel – de naam Immanuël zal geven, met de betekenis 'God met ons' (vs. 14). Voordat het kind een paar jaar oud is, zullen de vijanden verdreven zijn (vs. 16; vgl. ook Jes. 8:8,10). De vervulling is dat Jezus in nog veel grotere mate met ons [d.w.z. Israël] is dan in de tijd van Jesaja ervaren werd.³⁷ Verder is er een verband dat een jonge vrouw een kind krijgt. De Septuaginta vertaalt in Jesaja met *parthenos*, waarmee een maagd aangeduid wordt. Hierdoor wordt de gelijkenis tussen beide gebeurtenissen nog groter. Het is aannemelijk dat Jesaja de geboorte van een kind in zijn eigen tijd bedoelde, maar een dergelijke gebeurtenis kan later op hoger niveau herhaald worden. Het woord 'vervullen' wijst op die samenhang, zonder dat Jesaja hiermee direct de geboorte van de Messias voorzegt heeft. De inhoud, het wonder dat God met ons is, staat hier aan het begin van het evangelie en het eindigt er ook mee (28:20). Jezus krijgt hier niet de naam Immanuël, maar realiseert de betekenis van die naam.

Uit de slotverzen blijkt dat Jozef gehoorzaamt, ook daarin is hij 'rechtvaardig'. Hij neemt Maria, die al zijn vrouw is, bij zich (vs. 24). Dat zal inhouden dat hij haar bij zich in huis neemt en daarmee wordt het huwelijk voltrokken. Hij heeft geen seksuele gemeenschap met haar, totdat zij haar zoon baart (vs. 25). Deze is de eerstgeborene. Elders lezen we dat er daarna meer kinderen geboren zijn (13:55-56). De latere traditie dat Maria maagd gebleven is, past daarbij niet. Celibaat en ascetisme zijn later opgekomen in christelijke kring, maar zijn in de Joodse context uitzonderlijk (vgl. 19:10-12). Jozef gehoorzaamt de engel en noemt de zoon Jezus. Dit gebeurt waarschijnlijk pas bij de besnijdenis, die op de achtste dag plaatsvindt (Lev. 12:2-3; Luk. 1:59).

35. Zie de uitleg van 5:17.

36. Crowe, 'Fulfillment in Matthew as Eschatological Reversal'.

37. Vgl. de uitleg van Jesaja 7:14 in SBOT en de bespreking in Beale en Carson (red.), *Commentary on the New Testament Use of the Old Testament*, 3-5.

§6 Jezus als historische persoon

Er zijn veel externe aanwijzingen dat Jezus in het land Israël geleefd heeft. Buiten-Bijbelse auteurs noemen Hem en vermelden bijzonderheden over Zijn leven. Dit betreft zowel Grieks-Romeinse als Joodse auteurs: Tacitus, Flavius Josephus, Lucianus van Samosata, Celsus, Plinius de Jongere, Suetonius en Mara bar Serapion.³⁸ Uit iets later tijd zijn er ook verwijzingen in de Talmoed.³⁹

In 2002 werd een beenderkistje ontdekt met de inscriptie 'Jakob(us), zoon van Jozef, broer van Jezus'.⁴⁰

Bezoek uit het Oosten (2:1-12)

Jezus is in het vorige hoofdstuk geïntroduceerd als afkomstig uit het huis van David. In de nu volgende geschiedenis blijkt dat Hij wel door bezoekers uit een ander land erkend wordt, maar niet door de inwoners van Jeruzalem.

Nadat de geboorte van Jezus als de Gezalfde verteld is, worden nu de plaats en de tijd genoemd: in Bethlehem in Judea, in de dagen van koning Herodes (vs. 1). De gebeurtenissen rond de geboorte, zoals beschreven in het evangelie naar Lukas, worden hier overgeslagen, om alle nadruk te leggen op een bijzonder bezoek. Jozef en Maria gingen naar Bethlehem, 'omdat hij uit het huis en het geslacht van David was' (Luk. 2:4). Het kan betekenen dat Jozef in Bethlehem geboren was en daar ook (erfelijk) grondbezit had.⁴¹ Matteüs duidt Herodes aan als koning, vanwege zijn positie en om zijn heerschappij tegenover die van Jezus te stellen.⁴² Het is een algemeen bekende traditie dat Bethlehem in Juda, de stad van koning David (1 Sam. 16:1,3,18), de plaats is waar de Messias vandaan moet komen. Deze locatie moet onderscheiden worden van Bethlehem in Zebulon (Joz. 19:15). Het antwoord van de schriftgeleerden (vs. 5) wordt weerspiegeld in enkele Joodse bronnen.⁴³ De Targum Jonathan op Micha 5:1 vult het expliciet in: 'Uit jou zal de Messias voortkomen.' Jezus is geboren kort voor de aanvang van de christelijke jaartelling. Deze jaartelling is opgesteld door Dionysius Exiguus in de zesde eeuw. Zijn berekening was niet nauwkeurig genoeg en daarom is er een verschil van een paar jaar.

§7 Herodes de Grote

Herodes was een Idumeeër, een Edomiet.⁴⁴ Zijn voorgeslacht was in de tijd van de Makkabeeën gedwongen over te gaan naar het Joodse geloof, maar afgaande op zijn levensstijl praktiseerde hijzelf dit geloof slechts in geringe mate. Zijn vader Antipater was gouverneur van Idumea en een van de belangrijkste adviseurs van Hyrcanus II, de laatste heerser uit de dynastie van de Hasmoneeën.

38. Bock, *Studying the Historical Jesus*, 45-63; Mykytiuk, 'Did Jesus Exist? Searching for Evidence Beyond the Bible'.

39. Zie §76 Josephus en de Talmoed over Jezus.

40. Shanks, "'Brother of Jesus' Inscription Is Authentic!"

41. Maier, *Matthäus*, 93.

42. Herodes kreeg de officiële titel *basileus* 'koning'. Zie Josephus, *Oudheden*, 14.381-387.

43. Midrash Rabbah op Klaagliederen 1:16.

44. 'Herod I', EJJ, 9:31-38.

Herodes regeerde volgens recente berekeningen van circa 39 tot 1 v.Chr. (vaak wordt 37-4 v.Chr. aangenomen), was bevriend met de keizers Julius Caesar en Octavianus. Herodes stond in hoog aanzien aan het Romeinse hof. De positie die Herodes als vazalvorst had, werd in zijn tijd alleen geëvenaard door de koning van Cappadocië, andere vazalvorsten stonden veel lager in aanzien. Hij was een machtig vorst en diverse auteurs gaven hem de typering 'de Grote'. Zijn officiële status was die van 'een koning die een bondgenoot en vriend was van het Romeinse volk'.

Om ondanks zijn Idumese afkomst de legitimiteit van zijn heerschappij te vestigen, trouwde Herodes met Mariamne, een prinses uit het voormalige Hasmonese koningshuis. Zij was zijn tweede en naar verluidt favoriete vrouw, al heeft Herodes haar later in zijn leven laten ombrengen omdat hij haar verdacht van hoogverraad. Herodes had in totaal tien vrouwen (vaak betrof het politieke huwelijken) en vele zonen en dochters. Zo ontstaat het beeld van een vorst die zich in oosterse stijl met een harem omringt.

Herodes is door moord en list aan de macht gekomen. Zijn wreedheid was spreekwoordelijk, zoals blijkt uit de beschrijvingen van Josephus en in de Talmoed. Behalve Mariamne heeft hij nog meer gezinsleden laten ombrengen. Volgens een latere (en onzekere) traditie in de Talmoed heeft hij om te voorkomen dat zijn niet-Joodse afkomst algemeen bekend en daarmee zijn positie op de troon betwist werd, alle Joodse geleerden laten afslachten, op Bava ben Buta na, die hij weliswaar blind maakte maar als raadsheer behield. Onder de indruk van diens zachtmoedigheid betuigde hij naderhand zijn spijt en begon hij als boetedoening met de uitbreiding en verfraaiing van de tempel (b. Bava Bathra 3b-4).

Herodes is bekend geworden van nog veel meer bouwwerken. Deze droegen bij aan zijn aanzien. De vele bouwactiviteiten zorgden ervoor dat de belastingdruk voor de onderdanen zeer hoog werd.

De koning wordt ter onderscheiding van zijn nakomelingen aangeduid als 'Herodes de Grote' of 'Herodes I'.⁴⁵

Mattheüs vermeldt het bezoek van 'wijzen uit het oosten'. Het woord *magoi* wijst hier niet zozeer op magiërs of tovenaars, al kan het woord wel zo gebruikt worden (bij Simon en Elymas in Hand. 8 en 13). Zij waren vooral geleerden, vaak in een hoge positie. Ze wisten veel van astronomie en astrologie (toen nog niet zo onderscheiden als bij ons; Jes. 47:13), maar ook van geneeskunde en van het uitleggen van dromen. Ze waren breed ontwikkeld. Deze wijzen kwamen waarschijnlijk uit de regio van de Eufraat en de Tigris (het Parthische rijk⁴⁶). Ze gaan naar Jeruzalem, de hoofdstad.

Volgens velen waren het geen Joden, omdat ze onbekend waren met de profetie uit Micha en omdat ze vroegen naar 'de Koning van de Joden' (vs. 2; vgl. 27:11). Toch zijn er ook argumenten dat zij wel Joden waren, vertrouwd met de Babylonische praktijken (zoals destijds Daniël en zijn vrienden). Er woonden tienduizenden Joden in Babylon, wat ook eeuwen later blijkt bij het ontstaan van de Babylonische Talmoed. Wanneer er zo veel

45. Inleiding, par. 4.1 Chronologie en 4.2 Het geslacht Herodes.

46. https://nl.wikipedia.org/wiki/Parthische_Rijk

belangstelling is voor een koning van Joden als in dit hoofdstuk naar voren komt, valt een grote betrokkenheid op het Joodse geloof te verwachten. Waarom ondernamen deze wijzen een grote reis, vermoedelijk van enige maanden, om de gezochte Koning te ontmoeten? Mogelijk was er vanuit de Tenach enige bekendheid met de beloofde Verlosser. Zij hebben grote geschenken bij zich en bovenal: ze willen Hem hulde bewijzen. De uitdrukking 'Koning van de Joden' kan neutraal gebruikt zijn en hoeft niet aan te duiden dat zij zelf geen Joden waren.

Dit punt is van belang omdat diverse uitleggers aangeven dat heidenen de Joden voorgaan in de erkenning van Jezus. Mattheüs laat echter de identiteit van de buitenlanders buiten beschouwing en legt de nadruk op andere zaken.

De bezoekers vragen in Jeruzalem naar de 'geboren Koning van de Joden', want ze hebben Zijn ster in het oosten (of: in zijn opgang) gezien (vs. 2). Het waarnemen van de verschijning van een ster of een ander hemellichaam in verband met de geboorte van een koning is een bekend thema in de oudheid. Het wijst op een goddelijk ingrijpen.

De wijzen zijn gekomen om de pasgeboren Koning hulde te bewijzen. *Proskunein* is in de Septuaginta de vertaling van het Hebreeuwse *hishtachawah*: een zich neerbuigen op de grond met handen en voeten uitgebreid (bijv. Gen. 37:10). Dit is een eerbetoon, maar ook aanbidding kan bedoeld zijn (Matth. 4:10; 14:33; 28:17; Joh. 4:20-24).

Herodes raakte in verwarring en 'heel Jeruzalem met hem' (vs. 3). De reactie van de bevolking kan veroorzaakt zijn door de onverwachte vraag, maar ook vanwege de gevreesde reactie van koning Herodes op een nieuwe kandidaat voor het koningschap. Degenen die de verlossing in Jeruzalem verwachten, over wie de evangelist Lukas (2:38) spreekt, zijn hier buiten beeld.

Herodes roept alle overpriesters en schriftgeleerden van het volk bij elkaar en stelt een vraag, waarin tot uiting komt dat 'de Koning van de Joden' wel eens de verwachte Messias zou kunnen zijn (vs. 4). Op zich was het mogelijk geweest slechts enkele deskundigen te raadplegen, maar Herodes wil allen raadplegen en daarmee mogelijk ook peilen wat er leeft bij de leiders.

§8 Overpriesters

Met de term 'overpriesters' wordt een groep van ongeveer 25 permanente tempelbestuurders aangeduid. Zij vormden een priesterlijke aristocratie en waren verantwoordelijk voor de eredienst, de financiën en de veiligheid.⁴⁷

Vanaf de tijd van Emil Schürer (1891) hebben veel geleerden de term opgevat als betrekking hebbend op de hogepriesters en vroegere hogepriesters, of meer in het algemeen op de leden van de bevoorrechte families waaruit de hogepriesters genomen werden. J. Jeremias heeft echter veel argumenten aangevoerd dat de term waarschijnlijk verwijst naar een speciale groep van leidinggevendenden in de tempel

47. Jeremias, *Jerusalem in the Time of Jesus*, 175-181; Tomson, *Als dit uit de Hemel is*, 238.

die niet alleen de hogepriester en de kapitein van de tempel, maar ook de opzichters en schatbewaarders omvatte. Ze hadden zitting in het Sanhedrin.⁴⁸

Het is waar dat er over hogepriesters in het meervoud gesproken kan worden, want de hogepriesters die geen dienst meer deden behielden de titel (vgl. Hand. 4:6).

Ook Josephus spreekt over hogepriesters in het meervoud.

Voorheen was het hogepriesterschap een functie voor het leven, maar de Romeinse gouverneurs zetten hogepriesters af en benoemden anderen in hun plaats wanneer dit hun politiek gezien beter uitkwam. Deze hogepriesters werden telkens aangeesteld uit de vijf belangrijkste aristocratische families in Jeruzalem, die alle tot de sadduceeën behoorden.⁴⁹

NBV en NBV21 kiezen voor de vertaling 'hogepriesters', terwijl SV en HSV 'overpriesters' gebruiken.

§9 Schriftgeleerden

Met de term 'schriftgeleerden' wordt geen groepering bedoeld, maar een functie. Het Griekse woord *grammateus* heeft de algemene betekenis van schrijver, en betekent meestal secretaris of administrateur (bijv. Hand. 19:35). In inscripties afkomstig van synagogen komt de functie *grammateus* eveneens voor en betekent daar zoiets als klerk of administrateur. Daarom is de vertaling 'schrijver' mogelijk. Soms worden 'enige schrijvers [of: schriftgeleerden] van de partij van de Farizeeën' genoemd (Hand. 23:9). In het Nieuwe Testament hebben de genoemde schrijvers ook met de Schrift te maken en daarom is de vertaling 'schriftgeleerde' mogelijk. Een verwante Griekse term is *nomikos*, wetgeleerde. Deze term wordt vooral door Lukas gebruikt, vaak in plaats van *grammateus* in Markus of Mattheüs (Matth. 22:35; Luk. 7:30; 10:25; 11:45). Gamaliël was zowel een farizeeër als een wetgeleerde (Hand. 5:34).⁵⁰

De groep overpriesters bestond hoofdzakelijk uit sadduceeën, de schriftgeleerden behoorden voornamelijk tot de farizeeën (zie 3:7), maar ondanks al hun verschillen is er een eenparig antwoord. Het luidt: In Bethlehem, in Judea, en als onderbouwing wordt aangevoerd 'En u, Bethlehem, land van Juda, bent beslist niet de minste onder de vorsten van Juda, want uit u zal de Leidsman voortkomen die Mijn volk Israël weiden zal' (vs. 5-6; Mi. 5:1). Er is ook een relatie met een profetie over David: 'U zult Mijn volk Israël weiden en u zult tot vorst zijn over Israël' (2 Sam. 5:2).

De tekst bij Mattheüs volgt niet precies de Septuaginta of de Masoretische tekst. In plaats van 'Bethlehem Efratha' is het 'Bethlehem, land van Juda'. Het woord *oudamōs*, 'beslist niet', is toegevoegd, waarmee de spanning van het contrast is verdwenen, maar wel de intentie wordt aangeduid. De 'duizenden van Juda' zijn 'vorsten (*hēgemosin*) van Juda' geworden. In plaats van *archōn* (Mi. 5:1 in Septuaginta) nemen de schriftgeleerden het woord *hēgoumenos* uit 2 Samuel 5:2 over.

48. 'Priest and Levites', ZEB 4:981-982.

49. Vgl. §67 Corruptie van de hogepriesters.

50. Tomson, *Als dit uit de Hemel is*, 237-238.

De heerser uit Micha 5 is de herder-koning die David was. Dat benadrukt nog eens het contrast met Herodes. De echte koning van Israël is uit het huis van David en is niet een autocratisch heerser maar een herder.

Naar Joods gebruik is niet slechts de aangehaalde tekst van belang, maar ook het verband. Deze bijzondere Heerser zal niet alleen het volk Israël weiden, maar Hij zal ook groot zijn tot aan de einden van de aarde, aldus vers 3.

Het belang van de geboorteplaats blijkt ook uit een latere discussie in het evangelie naar Johannes: 'Zegt de Schrift niet dat de Christus komt uit het geslacht van David en uit het dorp Bethlehem, waar David was?' (Joh. 7:42). Voor Mattheüs is het belangrijk dat in Jezus profetieën in vervulling gaan; dat blijkt meermalen in dit hoofdstuk.

Nadat Herodes het gevraagde antwoord gekregen heeft, roept hij de wijzen bij zich (vs. 7). Hij doet dit zo onopvallend mogelijk. Hij informeert naar de tijd dat de ster verschenen is, waarschijnlijk met het doel de leeftijd van het kind te weten te komen. Herodes laat hen naar Bethlehem gaan en vraagt na afloop verslag uit te brengen, zodat hij zelf ook eer kan betonen (vs. 8). Blijkbaar vindt hij het niet nodig om een escorte mee te geven, of is dat te opvallend? Het vervolg van de geschiedenis laat zien dat Herodes niets meent van het eerbetoon, maar een gelegenheid zoekt om het kind te doden. De overpriesters en schriftgeleerden gaan ook niet mee.

De wijzen vertrekken – de afstand is slechts ongeveer tien kilometer – en dan zien zij opnieuw de ster (vs. 9-10). Dat is een bevestiging en een reden tot bijzondere vreugde. In het huis in Bethlehem waar Jozef en Maria wonen, vinden zij het kind, knielen (niet 'vallen neer', HSV) en betonen het eer (aanbidden het). Zij geven geschenken: goud, wierook en mirre (vs. 11). Latere uitleggers zien hierin een toespeling op Jesaja 60:6 (goud en wierook), vergelijk ook de schatting die koningen zullen brengen, vermeld in Psalm 72:10,15. Voor wierook en mirre, zie Hooglied 3:6.

God spreekt tot de wijzen via een droom, een openbaringsmiddel (Num. 12:6) dat in 1:20 en verderop nog enige keren bij Jozef voorkomt. Daarin ontvangen de mannen een waarschuwing om niet naar Herodes terug te gaan (vs. 12). Daarom kiezen zij een andere route om terug naar hun land te gaan (vgl. 1 Kon. 13:9-10). Het woord 'land' staat in het enkelvoud en pleit tegen de populaire opvatting van wijzen uit drie verschillende landen.

In de tijd van Mozes profeteerde Bileam: 'Er zal een ster uit Jakob voortkomen, er zal een scepter uit Israël opkomen' (Num. 24:17). Joodse geschriften interpreteren deze profetie als verwijzing naar de Messias. In de Dode Zeerollen gebeurt dat onder andere in het Damascus Document (4Q265), waar de context wijst op een toekomstig verlosser: 'En de ster is de Uitlegger van de Thora, die naar Damascus zal komen' (7:19).⁵¹ De targoems Onkelos, Jerusalem en Jonathan vertalen *kochav* met 'koning en Messias'. Gedurende de opstand van Bar Kochba ('zoon van de ster') in 132-135 n.Chr. gebruikte rabbi Akiva dit vers om de generaal, die Bar Kosiba heette, te erkennen.

51. Zie ook 1Q33 11:5-7 en 4Q175. Tevens is het Testament van Juda 24:1-16 van belang. Collings, *The sceptre and the star*, 63-68.

§10 Opvattingen over de ster

In de loop der eeuwen zijn er veel opvattingen geweest over het verschijnen van de ster. Die opvattingen gaan enerzijds uit van een bijzondere openbaring, omdat de ster voorgaat en het huis aanwijst. Dan ligt een vergelijking met de wolkkolom (Sjechina) in de woestijntijd voor de hand. Anderzijds zoeken verklaarders het in de richting van een bijzondere constellatie in de sterrenwereld, zoals een conjunctie van de planeten Saturnus en Jupiter.

Van belang is de uitleg van 'ging hun voor' en het staan boven Bethlehem (vs. 9). Het werkwoord *proago* betekent 'voorgaan' of 'voorafgaan'. In 14:22-25 betekent het werkwoord dat Jezus de discipelen vooruit laat gaan naar de overkant van het meer, terwijl Hij een berg op gaat. Tijdens het laatste Pascha geeft Jezus aan dat Hij de discipelen voor zal gaan naar Galilea (26:32; vgl. 28:7). Jezus leidt de discipelen niet als een gids, maar arriveert eerder. Het is daarom mogelijk 2:9 zo op te vatten dat de ster zichtbaar was in Bethlehem toen de wijzen daar arriveerden. Een nieuwe verschijning van de ster aan hen is mogelijk zonder dat de ster een bewegend object was dat de weg wees. In dat geval ging het vooral over de betekenis van de ster voor de wijzen. Anderen konden de ster ook waarnemen, maar trokken daaruit geen bijzondere conclusies.

De laatste jaren zijn twee nieuwe opvattingen in de belangstelling komen te staan. De eerste is de opvatting van Michael R. Molnar, die op basis van de Griekse astrologie aangeeft dat een nieuwe koning geboren zou worden als de maan de planeet Jupiter passeerde.⁵² De planeet Jupiter werd verbonden met koningschap. Een Romeinse astroloog beschreef deze dag als passend voor de geboorte van een goddelijk en onsterfelijk persoon. Dit gebeurde toen Jupiter als morgenster in het oosten stond op 17 april 6 v.Chr. Het sterrenbeeld Ariës verwijst naar Judea. De uitdrukking 'in het oosten' kan een geografische aanduiding zijn, maar ook wijzen op de opkomst als morgenster in het oosten.

De tweede recente opvatting is van Dwight R. Hutchison.⁵³ Hij wijst erop dat de planeten in de oudheid beschouwd werden als bewegende sterren. Zij kunnen in de waarneming soms ook stilstaan. De planeet Jupiter was bij de Joden bekend onder de naam Tzedek ('rechtvaardigheid') en bij de Babyloniërs als MUL.BABBAR ('witte ster').

Hutchison is goed op de hoogte van de opvattingen van Molnar, maar meent dat diens datum te vroeg is. Herodes is volgens hem niet in 4 v.Chr. gestorven, zoals meestal wordt aangenomen, maar ongeveer twee jaar later. Op grond van de bewegingen van Jupiter dateert Hutchison de geboorte van Jezus aan het eind van het jaar 3 of het begin van het jaar 2 v.Chr.⁵⁴ Hij citeert overleveringen uit de Vroege Kerk dat Jezus in december of in januari is geboren.

52. Molnar, *The Star of Bethlehem*.

53. Hutchison, *MUL.BABBAR: The Messiah's Star* en de website <https://mulbabbar.com>. Hutchinson bespreekt kritisch de theorie van Colin R. Nicholl, *The Great Christ Comet*, dat een komeet bedoeld is.

54. Zie ook Inleiding, par. 4.1.

Deze auteur zoekt een relatie met de ster Regulus (met een Babylonische naam voor 'koning') en het sterrenbeeld Leeuw (verbonden met Juda). Hij komt tot de conclusie dat de planeet en de sterren een opvallende positie hadden ten tijde van de geboorte van de Messias en hij geeft ook een verklaring voor het staan van de ster boven Bethlehem.

Naar en uit Egypte (2:13-15)

Voor het eerst treedt Jozef weer op. Opnieuw (net als in 1:20) krijgt hij in een droom een Godsspraak van een engel van de Heere. Dit keer met de opdracht om naar Egypte te vluchten, want Herodes wil het Kind doden (vs. 13).

Behalve in het eerste vers wordt Jezus in dit hoofdstuk niet bij Zijn roepnaam genoemd. Steeds is er sprake van 'het Kind'. De engel noemt eerst het Kind en dan pas Zijn moeder. Deze opvallende volgorde is voor dit hoofdstuk kenmerkend (vgl. vs. 11,14,20,21) en toont om Wie het gaat.

Jozefs onmiddellijke gehoorzaamheid komt tot uitdrukking in de bijna letterlijke herhaling van de opdracht en in de tijdsaanduiding: 'Hij, opgestaan, nam 's nachts het Kind en Zijn moeder en week uit naar Egypte' (vs. 14). De nacht biedt bescherming. Het is als het ware een omgekeerde paasnacht: naar Egypte, in plaats van een vertrek uit Egypte. Egypte was een traditionele vluchtplaats (1 Kon. 11:40; 2 Kon. 25:26; Jer. 26:21; 43:1-7). In deze tijd woonden zeer veel Joden in Egypte, onder andere in de omgeving van Alexandrië. Volgens de Joodse filosoof Philo, die daar woonde, leefden er toen meer dan een miljoen Joden in Egypte.⁵⁵

Jozef had een kortere vluchtroute kunnen kiezen door naar het Nabatese rijk aan de andere kant van de Jordaan te gaan. Maar het moest Egypte zijn om een profetisch woord te vervullen.

Jezus heeft het leed en de onzekerheid van een vluchteling en asielzoeker ervaren. Hij heeft dit lot ondergaan om anderen nabij te kunnen zijn (Hebr. 4:15vv.). Hij geeft later aan dat Zijn volgelingen ook iets dergelijks kan overkomen (Matth. 16:24vv.).

Jozef blijft tot de dood van Herodes in Egypte (vs. 15 en 19). Het verblijf in dat land wordt nader gemotiveerd met een verwijzing naar een terugblik in Hosea 11:1: 'Uit Egypte heb Ik Mijn zoon geroepen.' In dit woord van Hosea gaat het over Gods liefde voor Israël, die daarin tot uitdrukking is gekomen dat God Zijn zoon, Israël, uit Egypte heeft geroepen. De profeet refereert aan de uittocht uit Egypte. Vergelijk Exodus 4:22: 'Dan moet u tegen farao zeggen: Mijn zoon, Mijn eerstgeborene, is Israël.' Mattheüs past deze woorden van Hosea toe op Jezus. Jezus' leven wordt verteld in termen van Gods relatie met Israël. De primaire betekenis gaat daarbij niet verloren, maar blijft gehandhaafd. Jezus moest naar Egypte, om net als Israël uit Egypte geroepen te worden. De Messias vertegenwoordigt Israël (zoals blijkt uit teksten in Jes. 42-53) en ging dezelfde weg. Omdat het citaat uit Hosea hier al staat (en niet pas bij de terugkeer in vs. 20-21), zal ook het gaan naar Egypte meegenomen moeten worden. Dat wijst op het vervullen van het oordeel waarover de profeet spreekt in verband met de onbekeerlijkheid van Israël. Dat is bij Mattheüs een terugkerend thema, vooral met betrekking tot de leiders van het

55. Philo, *Flaccus* 6.43.

volk. Verderop in het hoofdstuk spreekt Hosea echter over Gods ontferming en een nieuwe exodus.

Op deze wijze vervult Jezus de tekst en brengt Hij de gebeurtenis op een hoger plan. Zoals in de Inleiding naar voren komt, zijn er diverse manieren van Joodse Schriftuitleg. Mattheüs gebruikt hier de methode *remez*, waarbij een toepassing gemaakt wordt op basis van overeenkomstig woordgebruik (zie Inleiding, par. 3.2). Het vervolg van Hosea 11 laat zien dat de uittocht van het volk uit Egypte niet genoeg was en dat er meer nodig is om het volk tot een innerlijke bekering te brengen. Zoals uit het evangelie blijkt, is dat Jezus' taak. Hij neemt het aangekondigde oordeel in Hosea 11 op Zich en maakt eveneens het aangekondigde heil mogelijk.

De Babylonische Talmoed bevat ook verwijzingen naar Jezus' verblijf in Egypte. Er staat dat Hij toverkunsten uit Egypte bracht door krassen op Zijn lichaam (b. Shabbat 104b). Hij keerde met rabbi Jehoshua ben Perachja uit Alexandrië naar Israël terug (b. Sanhedrin 107b).

Kindermoord in Bethlehem (2:16-18)

Wanneer de terugkomst van de wijzen te lang op zich laat wachten, voelt Herodes zich bedrogen (vs. 16). Hij stuurt soldaten om de jongetjes tot twee jaar oud in het gebied van Bethlehem te doden. Die leeftijd zal royaal genomen zijn en afgeleid zijn van de periode die de wijzen genoemd hebben. Dit bloedbad komt overeen met de ervaringen in Egypte, toen de farao de pasgeboren jongetjes liet doden (Ex. 1:16,22). Mattheüs noemt deze overeenkomst niet, maar vermeldt een uitspraak van de profeet Jeremia: 'Een stem is in Rama gehoord, geklaag, geklammer en veel gekerm. Rachel huilt over haar kinderen, en wilde niet vertroost worden, omdat zij er niet meer zijn' (vs. 17-18; Jer. 31:15).

Rachel was de moeder van Jozef, uit wie Manasse en Efraïm voortkwamen, en van Benjamin. Zij overleed tijdens de geboorte van Benjamin en werd begraven ergens langs de weg naar Efrath (Gen. 35:19). In Jeremia 31 wordt ze gepresenteerd als moeder van het volk als geheel (vgl. Ruth 4:11), die ontroostbaar is omdat haar kinderen haar zijn afgenomen, weggevoerd in ballingschap. De Babyloniërs verzamelden de Judese ballingen in Rama voordat zij hen afvoerden naar Babel (Jer. 40:1) en daar moet het leed in alle heftigheid voelbaar zijn geweest. Mattheüs verbindt de vroegere en de latere gebeurtenissen met elkaar (zie Inleiding, par. 3.2 *remez*). Volgens Soloveitchik was het ook een geheugentechniek om met behulp van bekende woorden een ander verhaal in herinnering te roepen. Uitleggers schatten dat er destijds hooguit duizend mensen woonden rond Bethlehem en dat er misschien vijftien tot twintig jongetjes door de soldaten van Herodes gedood zijn.⁵⁶ Dit is een veel kleiner aantal dan het aantal weggevoerde ballingen, maar er zal veel verdriet in Bethlehem geweest zijn. Waarschijnlijk duidt Mattheüs ook op het vervolg van Jeremia 31, waar troost wordt toegezegd, uitlopend op het nieuwe verbond (vgl. Matth. 26:28). Het citeren van een tekst betekent in veel gevallen ook dat de context meegenomen moet worden.

Het Rama waar Jeremia aan refereert ligt in Benjamin (Joz. 18:25) en is nu gelijk te stellen met Er-Ram iets benoorden Jeruzalem. Rachels graf wordt al eeuwen aan de toegangs-

⁵⁶. France, *Matthew*, 85.

weg naar Bethlehem gelokaliseerd. Was dat ook al het geval in de tijd van Mattheüs? In ieder geval wel in het iets vroeger gedateerde geschrift Jubileeën 32:34: 'En Rachel stierf daar en zij werd begraven in het land van Efratha, dat is Bethlehem.' In later tijd trekt de Joodse uitlegger Nachmanides (13e eeuw), in zijn uitleg van Jeremia 31:15, de juistheid van de locatie van het graf van Rachel nabij Bethlehem in twijfel en wijst hij op het Rama ten noorden van Jeruzalem.

Naar Nazareth in Galilea (2:19-23)

Nadat Herodes gestorven is, verschijnt er opnieuw een engel in een droom aan Jozef (zie 1:20 en 2:13) in Egypte en geeft hem de opdracht het Kind en Zijn moeder mee te nemen naar 'het land Israël' (vs. 19-20). Deze naam (en niet 'het Joodse land', zoals in Hand. 10:39) geeft aan dat dit het land is dat in het verleden aan Israël beloofd is. Zo wordt opnieuw de verbinding met de geschiedenis van Israël gelegd. Het land Israël is de typisch Joodse benaming (m. Kelim 1:6; m. Challah 4:8), zoals die in de rabbijnse bronnen vrijwel uitsluitend gebruikt wordt. Palestina en het land Kanaän als benamingen voor het land komen in de rabbijnse bronnen maar zelden voor, aanduidingen als het Heilige Land (Zach. 2:12) of het Beloofde Land (Hebr. 11:9) helemaal niet. Het land Israël is in de rabbijnse traditie het 'land der levenden'. Dat is de bestemming van Jezus.

Zij die het Kind naar het leven stonden, zijn inmiddels gestorven. Hier wordt een meervoud gebruikt, zodat mogelijk ook anderen in de omgeving van Herodes bedoeld zijn. In ieder geval is er overeenstemming met de woorden die Mozes te horen kreeg toen hij uit Midian moest vertrekken (Ex. 4:19).

Hoeveel tijd er verstreken is, weten we niet, maar de verschijning van de engel bepaalt het moment van vertrek.

Net als de vorige keren gehoorzaamt Jozef, neemt hij het Kind en Zijn moeder en gaat hij naar het land Israël (vs. 21). Hij hoort dat Archelaüs is gaan regeren in Judea, als opvolger van zijn vader Herodes. Hij kreeg niet de officiële titel 'koning'.⁵⁷ Deze Archelaüs stond als zeer wreed bekend⁵⁸ en Jozef is daarom bevreesd naar diens gebied te gaan (vs. 22). Wilde hij weer in Bethlehem in Judea gaan wonen? Omdat hij hier vandaan kwam (zie vs. 1) en gezien de bijzondere taken waartoe Jezus geroepen is, ligt dat voor de hand. Daar is echter nog geen plaats voor de echte koning van de Joden.

Opnieuw komt er in een droom een goddelijke aanwijzing. Mogelijk dat die droom niet slechts een waarschuwing bevatte, maar ook een opdracht om naar Galilea te gaan. Daar regeerde Herodes Antipas.⁵⁹ Jozef en Maria gaan wonen in Nazareth (vs. 23). Uit het evangelie naar Lukas weten we dat hij en Maria daar ook vandaan kwamen (Luk. 1:26-27; 2:4). Het plaatsje Nazareth (*Natsrat*, van het werkwoord *n-ts-r*: hoeden, bewaren, de wacht houden) was in de eerste eeuwen van onze jaartelling gering van omvang en tamelijk onbekend.⁶⁰ Het wordt niet in de Talmoe of in andere bronnen genoemd. Wel

57. De keizer besloot Archelaüs de titel ethnarch te geven, niet die van koning. Josephus, *Oorlog* 2:93.

58. Zie Josephus, *Oudheden*, 17.200-344.

59. Vgl. Inleiding, par. 4.2.

60. Op grond van archeologische vondsten bestaat het vermoeden dat Nazareth in de eerste eeuw niet meer dan 480 inwoners heeft gehad, waarschijnlijk minder dan Bethlehem. De dichtbij gelegen stad Sepphoris werd de hoofdstad van Galilea. France, *Matthew*, 91.

komt het voor in een inscriptie in Caesarea (3e/4e eeuw) als de woonplaats van een van de priesterorden. Het woord *polis* duidt een nederzetting aan, niet beslist een stad.⁶¹

Mattheüs voegt toe 'zodat vervuld werd wat door de profeten gezegd is: dat Hij Nazarener [Gr. *Nazoraïos*; Hebr. *Notsri*] genoemd zal worden.' Dit lijkt een directe verwijzing naar een tekst uit de Tenach, maar is het niet. Hier staat het meervoud 'profeten' en het gebruikelijke 'zeggende' ontbreekt, zodat eerder een algemene boodschap bedoeld zal zijn. Daarvan zijn in de rabbijnse literatuur meer voorbeelden. Een gedachte die niet letterlijk in de Bijbel uitgesproken wordt, maar op zichzelf wel Bijbels is, kan als een Schriftwoord opgevoerd worden. Ook is er een principe dat een gedachte door meerdere profeten op verschillende wijze uitgedrukt kan worden.⁶² Waar heeft Mattheüs aan gedacht? Verschillende mogelijkheden zijn voorgesteld.

Nazir(eeër) is in de Septuaginta *naziraïos*. Een nazireeër in de zin van Numeri 6 (vgl. Simson in Richt. 13:5) is Jezus echter niet geweest.

In Jesaja 11:1 staat dat een scheut (*netser*) uit zijn wortel vrucht zal dragen. Dit woord is altijd Messiaans verstaan (vgl. het woord *zemach* Jer. 23:5; 33:15; Zach. 3:8; 6:12). Mattheüs haalt deze tekst uit Jesaja niet aan, maar in 4:16 blijkt de verbinding met de profetieën van Jesaja.

In een rabbijns geschrift uit veel later tijd is *hannotsri* ('de Nazarener') een bijnaam van Jesjoe (b. Av. Zarah 17a).

Soloveitchik geeft de voorkeur aan een toespeling op Jeremia 31:6: 'Want er zal een dag zijn dat de wachters [meervoud van *notsri*] zullen roepen op het bergland van Efraïm: Sta op, laten wij opgaan naar Sion, naar de HEERE, onze God!'

Het wonen in een onbekende plaats, in Galilea, kan ten slotte ook opgevat worden als een teken van vernedering. Nathanaël (uit Kana, een paar kilometer van Nazareth; Joh. 21:2) vraagt zich af of uit Nazareth iets goeds kan komen (Joh. 1:46; vgl. Galilea in Joh. 7:40-52). Een dienstmeisje spreekt over 'Jezus, de Nazarener' (26:71). De nederige situatie van de Messias komt op allerlei plaatsen in de Tenach naar voren (Ps. 22; 69; Jes. 53; Zach. 11-13). Thematisch past dit goed in dit hoofdstuk: de vlucht naar Egypte en een andere woonplaats vanwege het levensgevaar.

Mattheüs komt in 4:12-17 nog terug op het wonen in Galilea.

Het koningschap van Jezus wordt door buitenlandse bezoekers erkend, maar in Israël dreigt groot gevaar van de kant van de koningen in Jeruzalem. Jezus gaat wonen in een afgelegen gebied. Daar groeit Hij op, onopgemerkt door de meesten in Israël.

61. Maier, *Matthäus*, 136.

62. August, 'He Shall be Called a Nazarene'.